

Galambos László*

Száznyolcvan évvel ezelőtt született Tisza Kálmán: Érdemeit vízbe írták, hibáit kőbe vésték

A kissé átfogalmazott, Gratz Gusztávtól átvett, de Shakespeare-től kölcsönzött gondolat fejezi ki a legjobban Tisza Kálmán helyét a magyar történelemben. A XIX. század második felének legkiemelkedőbb magyar politikusai és államférfiai közé tartozik, talán csak Kossuth Lajost, Széchenyi Istvánt és Deák Ferencet lehetne elébe helyezni. A magyar történelemben leghosszabb ideig, 15 évig volt Magyarország miniszterelnöke, 1875 és 1890 között. Miniszterelnöksége ideje alatt Magyarországot a lendületes gazdasági fejlődés és a nagy építkezések jellemezték minden téren. Hívei és ellenfelei egyaránt, ezt a másfél évtizedet Tisza korszaknak nevezik, annak sikereivel és hibáival együtt.

Tisza Kálmánnak mégis csupán Magyarországot városaiban és falvaiban köztéri szobrai, hidak, közutak, sugárutak, de talán még utcákat sem neveztek el róla. Vajon mi lehet az oka, hogy a magyar történelem és, ha szabad megkockáztatnom, a magyar nemzet így viszonyul Tisza Kálmánhoz, aki több mint 40 évig szolgálta a hazát, a körülményekhez viszonyítva nem kis sikerrel?

A Tisza családról

Borosjenői Tisza Kálmán 1830. december 16-án született Geszten. Édesapja Tisza Lajos, édesanyja Teleki Júlia grófnő. A Tisza családnak Geszten és környékén 20 000 holdas birtoka volt. Az apa Bihar vármegye, első embere, főispáni helytartó, a bécsi udvar érdekeinek kiszolgálója és ezért kortársai elítélték politikai magatartását. A Batthyány kormány megalakulásakor Tisza Lajos nem maradhatott meg tisztségében és ezért birtokán gazdálkodott. Tisza Lajosnak és Teleki Júlia grófnőnek hét gyermekük született, közülük László, Kálmán és Lajos érte meg a férfikort, negyedik testvérük Domokos 18 éves korában elhunyt. Az édesanyja okos, nemzeti érzelmű és humánus arisztokrata, a családi melegséget biztosította és a gyermekek neveléséről gondoskodott. Az 1831-es kolerajárvány idején bátran részt vett a betegek, a geszti egysze-

---

* Galambos László, okleveles jogász, az újvidéki képviselő testület nemzetek közötti viszonyokkal foglalkozó tanácsának alelnöke, Újvidék

rú emberek ápolásában. A Tisza fiúk nevelője és oktatója Szőnyi Pál, akinek eredményes munkáját a debreceni református főiskolán a tanítványok kitűnő érdemjeggyel igazolták.

Az 1848-as forradalom kitörésekor Tisza László és Kálmán beléptek a Nemzetőrségbe. László néhány hónap múlva már honvéd, 1848 végén Perczel Mór seregében segédtiszt. A móri ütközetben súlyosan megsebesült. Kálmán a Nemzetőrségből, volt oktatója Szőnyi Pál hívására, a báró Eötvös József által vezetett Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba ment, ahol segédfogalmazó, majd fogalmazó lett. A szabadságharc leverése után a család, elsősorban biztonsági okok miatt, a három fiút külföldre menekítette. Berlinben a királyi egyetemen, a jogi és bölcsészeti karokon történelmi, államtudományi és természettani előadásokat hallgattak. Utána több mint egy évig Franciaországban, Belgiumban és Angliában tartózkodtak. Német, angol és francia nyelvtudással bírtak. 1852-ben tértek haza Gesztre.

Ekkor már a legfiatalabb, költői tehetséggel megáldott Tisza Domokos, a nagyszalontai jegyző, költő Arany János irányította az irodalom világa felé. Sajnos a tehetséges költőpalánta tüdőbajt kapott és érettségi vizsgájára készülve 1856 júniusában meghalt. Több száz verset írt, amelyekből a legjobbakat édesanyja 1857-ben külön kötetben közreadta. Az előszót Arany János írta.

Fia halála után nemsokára az édesapa Tisza Lajos is elhunyt, aki Kálmán fiára bízta a geszti birtok irányítását. Tisza Kálmán 1860-ben Degenfeld-Schönberg Ilona grófnővel kötött házasságot. Gesztről annyit, hogy Bihar vármegyéhez tartozott, néhány kilométerre feküdt Nagyszalontától, valamivel távolabb Nagyváradtól. A faluban református lakosok éltek. Ma Geszt a román határ közelében van, olyannyira, hogy amikor 2004 nyarán Geszten jártam nem vettem észre a fákkal és bozóttal körülvett Tisza családi sírboltot és néhány száz méter után a zöldmezős magyar-román határnál találtam magam. A falu embereivel beszélgetve nem éreztem, hogy büszkék lennének Geszt nagy fiára. A falu polgármestere kedvesen fogadott, elmesélte a Tisza kastély sorsát, megajándékozott egy üveg borral, majd az őt váró néhány közmunkát végző helyi cigányhoz sietett. Csalódottan állapítottam meg, hogy Tisza Kálmán emlékét nem hogy szobor, de egyetlen utcanév sem őrzi. A nagy államférfi szerette Gesztet, becsülte az ottani egyszerű embereket, a tiszteletes és a falu tanítója nem egyszer voltak a vendégei. A pihenés ritka óráiban a helyi muzsikussal önfelédten húzatta kedvenc nótáját a Vékony deszka kerítést.

Politikai pályafutása miniszterelnökké való kinevezéséig

A Geszten gazdálkodó fiatal Tisza Kálmánt a nagyszalontai református egyházmegye 1855-ben segédgondnokává választotta. E tiszttséghez fűződik első politikai közszereplése is, éles hangú beszéde a református Tiszán túli egyházkerület Debrecenben megtartott közgyűlésén az 1859 szeptemberében kiadott császári pátens rendelkezései ellen. Az elhíresült pátens a protestáns egyház autonómiáját kívánta korlátozni, amely ellen nemcsak a protestánsok, hanem a katolikus egyház és az egész magyar közvélemény egységesen tiltakozott. Tisza Kálmánt, bátor kiállása és beszéde, országosan ismertté tette.

A császár abszolutizmus elleni elégedetlenség hatására a bécsi udvar 1860. október 20-án kibocsátotta az októberi diplomát, amelyben saját érdekeinek megfelelő alkotmányt adott Magyarországnak. Az októberi diploma elfogadhatatlan volt a nemzet számára, amely az 1848-as törvények visszaállítását, a magyar országgyűlés összehívását várta, felelős kormány kinevezését és belpolitikai önállóságot. Ráadásul nem egészen fél év múlva, 1861 februárjában megjelent a februári pátens, amelylyel a bécsi udvar az októberi diploma engedményeinek nagy részét visszavonta. Az országban olyan hangulat uralkodott, hogy a Kossuth Lajos vezette emigráció fegyveres felkelés megszervezésén kezdett munkálkodni. Tisza Kálmán egyike volt azoknak, akik tartották a kapcsolatot a 48-as emigrációval, tárgyalt Kossuthal is a belpolitikai helyzetről. Tisza Kálmán azonban látta, hogy emigrációból nem lehet irányítani az országot, egész más itthon élni a mindennapi életet. Ugyanakkor az idő múlásával a hazai magyar ellenzék Deák Ferenc köré tömörült, abban a reményben, hogy kiegyezés jöhet létre Ferenc József és Magyarország között az 1848-as törvények alapján.

Tömegmegmozdulások és tüntetések (Pest, Nagyvárad, Vác, Nagykőrös, Hódmezővásárhely stb.) közepette került sor az októberi diploma rendelkezései alapján a megyei és országgyűlési választásokra. Debrecen első kerülete egyhangúlag Tisza Kálmánt választotta meg országgyűlési képviselőnek. Deák Ferenc nehezen állt rá, hogy képviselő legyen, Arany János pedig nem vállalta, hogy Nagyszalonta jelölje az Országgyűlésbe. Közben hazaérkezett az emigráció egyik vezéralakja gróf Teleki László, akit Nyáry Pál nyomban felterjesztett az Országgyűlésre a meghívott megyei főrendek sorába. Az Országgyűlés megnyitására 1861. április 6-án került sor a budai várban. Elnökévé a képviselők egyhangúlag a nagy tekintélyű Ghyczy Kálmánt választották, első alel-

nökévé pedig Tisza Kálmánt, gróf Andrássy Gyula ellenében. Az Országgyűlésben két erős politikai csoportosulás jött létre, amelyek abban különböztek egymástól, hogy a Deák Ferenc körül alakuló párt békülékenyebb formában feliratban (ez az uralkodóval való kapcsolattartás előírt, megszokott formája), akarta álláspontjaikat tudatni az uralkodóval, a gróf Teleki László körüli politikai csoportosulás pedig ugyanezen célokat erélyesebb hangnemben határozat formájában kívánta megfogalmazni a nemzet óhajait. Így jött létre a Deák Ferenc vezette Felirati Párt és a Teleki László vezette Határozati Párt. Gróf Teleki László nagybátyja volt Tisza Kálmánnak és ez jelentősen hozzájárult Tisza Kálmán népszerűségének növekedéséhez.

A parlament első ülése után a két párt között tanácskozás kezdődött a felirat vagy határozat kérdéséről. Ugyanezen célokért küzdöttek, de Teleki László azokat túl radikális formában fogalmazta meg. Tisza Kálmán mérsékeltebb álláspontokat képviselt, ami miatt Telekit azzal vádolták közeli munkatársai, hogy átengedte a vezetést. A határozati javaslat alapelveit végül Teleki László, Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes, Nyáry Pál és Madarász József fogalmazták meg. Tisza Kálmán és Podmaniczky Frigyes érezték, hogy egy túl radikális határozat, a bécsi udvarral való újabb szakítást okozna, amely az esetleges új választásokon a kudarcukat okozná, mert az ország békére vágyott, amely csak a bécsi udvarral való kiegyezéssel érhető el. Teleki László viszont úgy érezte, hogy bármilyen engedékenység eddigi politikai és emigrációs múltjának megtagadását jelentené. Neki kellett volna 1861 májusában a parlamentben előterjeszteni a határozati indítványt, de erre nem került sor, mert a május 8-ára virradó éjjel öngyilkos lett. Teleki halála miatt május 13-án folytatódott a képviselőház ülése, amelyen Deák Ferenc beterjesztette felirati indítványát. A parlamenti vitára május 16-án került sor, amelyen Tisza Kálmán mondta el pártja határozati indítványát. Fel-tűnő, nagyszerű beszéde már nemcsak a politikus taktikai érzékét mutatta, hanem a jövő tette kész, felelősséget vállaló, államférfiakat jellemző képességeit is sejtette. Tisza Kálmán mélyen ragaszkodott a '48-as törvényekhez, erélyesen követelte a Pragmatica Sanctió (a Habsburg ház öröklési rendjét rögzítő törvények a XVIII. századból, amelyek elismerik Magyarország rendi különállását és alkotmányát, valamint a nemesi kiváltságok fenntartását) által biztosított magyar alkotmányt. „Bátornak, de nem vakmerőnek, óvatosnak, de nem gyávának kell lenni politikánk-nak” emelte ki Tisza. Elismeréssel adózott Deák Ferencnek, és a fennálló különbségek ellenére, melegen üdvözölte a haza vezéregyéniségének

alapvető álláspontját, miszerint „kockára kell tenni mindent a hazáért, de a hazát nem szabad kockáztatni soha”. Bíráói szerint „beszéde pozitív, rideg és hideg”, nem használt díszes szófordulatokat, egyszerűen beszélt, nem tisztelte a retorika szabályait.

Csak azt felejtették el, hogy a letiport Magyarországnak nem nagy eszmékre, hanem cselekvő, határozott, döntőképes vezetőkre van szüksége, akik visszaszerzik, visszaadják a nemzet méltóságát.

Az Országgyűlésben a felirat kapott nagyobb támogatást, de Ferenc József ennek ellenére feloszlatta a képviselőházat. Az uralkodó 1861-ben még nem érezte szükségét, hogy kiegyezzen a magyarokkal és visszaállítsa az 1848-as törvényeket. Mi több a bécsi udvar feloszlatta a törvényhatóságokat, felállított 12 haditörvényszéket és katonai bíraskodást vezetett be. Ezek után Tisza Kálmán hazament Gesztre, de továbbra is nagyon tevékeny volt. Alapító tagja a Magyar Földhitelintézetnek, az Országos Gazdasági Egyesületnek és elnöke a Bihar-megyei gazdasági egyesületnek. A Határozati Párt néhány vezetőjével együtt szükségét érezte és megalapította a középnemességhez szóló Hon című lapot, amelynek főszerkesztője barátja Jókai Mór lett. Ebben a lapban jelentette meg politikai álláspontjait, Jókai Mór pedig regényeit közölte folytatásokban.

Tisza Kálmán nemzetgazdasági kérdéseket taglal a lapban, majd külpolitikai cikkeket ír, amelyekben Magyarország szempontjából elemzi az európai eseményeket.

Közben a bécsi udvarban változott a helyzet, lassan túlsúlyba kerültek a Magyarországgal való kiegyezés hívei. Ferenc József 1865. december 14-ére összehívta az új összetételű Országgyűlést. Készülve a választásokra Deák Ferenc és Tisza Kálmán között felmerült a közös párt létrehozásának gondolata, de ekkor erre, főleg Deák táborának vezető politikusai részéről nem volt fogadókészség. Így a két párt külön indult a választásokon, amelyeken a Deák-pártiak kerültek többségbe. Az Országgyűlést az uralkodói trónbeszéd nyitotta meg, egészen más hangnemben, mint 1861-ben. Elismerte a 48-as törvények érvényességét, de módosításokat követelt bennük és megerősítette a Pragmatica Sanctio alapelveit. Az Országgyűlés legfontosabb feladata lett az uralkodói trónbeszédre való válaszfelirati javaslat kidolgozása.

Az Országgyűlési képviselők két csoportja az új helyzetben megalakította a Deák pártot, amelyben a volt felirati pártiak és a Balközép Pártot, amelyben a volt határozati pártiak tömörültek, Deák Ferenc, illetve Tisza Kálmán vezetésével.

Az 1865-ös képviselőházat főleg a Ferenc Józseffel való tárgyalások, a Deák Ferenc által vezetett kiegyezési tárgyalások kötötték le. A kiegyezési javaslatokról leghevesebb viták a képviselőház 67 tagot számláló bizottsági ülésein zajlottak a Deák-pártiak és a Ghyczy Kálmán–Tisza Kálmán vezette Balközép Párt között. A Tisza Kálmán és a Balközép Párt által megfogalmazott álláspontok sokkal radikálisabbak voltak Deák Ferenc és pártja javaslataitól. Az alkotmány és a 48-as törvények visszaállítását, Magyarország és Erdély egyesítését, önálló magyar hadsereg felállítását, magyar nemzeti bankot, saját pénzügyi és kereskedelmi rendszer létrehozását követelték, amelyek az elhíresült „bihari pontok” lényegét képezték.

Tisza indítványait a 67-es bizottság nem fogadta el, hanem az 1867. február 6-án megtartott ülésén hitelesítette Deák Ferenc és pártja 69 pontból álló javaslatát. Ezért a Balközép egy 51 pontból álló ellenzéki különvéleményt adott át a bizottságnak. A 69 pontból álló javaslat alapján létrejött a kiegyezés. Ferenc József 1867. február 17-én kinevezte a Deák párt egyik vezéregyéniségét gróf Andrássy Gyulát a magyar kormány elnökévé és helyreállította az alkotmányt. Habár Deák Ferenc vezetésével jött létre a kiegyezés ő személyesen nem kívánt sem kormányelnök, sem tárcavezető lenni. Miután 1867. február 18-án a parlamentben felolvasták a királyi leiratot a Deák-pártiak felállva ünnepezték a kiegyezést, a Baloldali Párt képviselőinek többsége ülve maradt, ami miatt Tiszáék még aznap este elnézést kértek Andrássy Gyula miniszterelnöktől.

Ferenc József 1867. június 8-én fényes budapesti ünnepségen felesküdt a magyar alkotmány tiszteletben tartására és királlyá koronázták. Az elhangzott fennkölt szónoklatok feledtetni kívánták a múltat: A Ferenc József által vérbe fojtott 48–49-es forradalmat, a Bach korszakot, az elnyomás és önkényuralom éveit. A koronázás utáni, a pesti vigadóban rendezett fogadás a résztvevők számára, egy kis romantikával élve, Erzsébet királyné bájos mosolyáról és csodaszép öltözetéről maradt emlékezetes. Az uralkodó hitvese magyarbarát volt már a kiegyezés előtt. A kiegyezés új helyzetet teremtett Magyarországon és a Balközép Párt részére. Megkezdődött az 1918-ig tartó dualizmus időszaka, két egyenjogú állam, Ausztria és Magyarország közös rendszere, Ferenc József osztrák császár és magyar király uralkodásával.

A Tisza Kálmán vezette Balközép Párt radikális politikai követelése a kiegyezés után nagyrészt felülvizsgálatra szorultak. A párt kisebb része változatlanul a függetlenség alkotmányos kiharcolását tartotta fő

céljának, de a Tisza Kálmán vezette többség alkalmazkodni akart a kiegyezéshez és olyan ellenzéki pártot kívánt létrehozni, amely egy elkövetkező választáson kormánypárt lehet. Ezért került elfogadásra 1867. június 26-án a Balközép Párt ún. „júniusi programja”. Tisza Kálmánnak csak nagy politikai érzéssel és jó taktikával sikerült egy időre megőriznie pártja egységét.

Itt tartom fontosnak megemlíteni, hogy a kiegyezés után a nemzet hazavárta Kossuth Lajost, sőt a jászladányi kerületben, távollétében megválasztották képviselőnek, de a '48-as forradalom vezetője nem kívánt hazatérni. Azt írta haza, hogy „politikai elveim, melyekhez lelkiismeretes meggyőződésemmel ragaszkodom, hazánk jelen helyzetében a felajánlott képviselői állást elfogadnom nem engedik”. Kossuth élete végéig hű maradt elveihez, nem fogadta el a kiegyezést és nem kívánt kibékülni Ferenc Józseffel.

Gróf Andrássy Gyula kormányának jutott a nehéz feladat, hogy a kiegyezési törvény rendelkezéseit életre keltse. Már az első években megmutatkozott, hogy a kiegyezés egyes rendelkezéseit másképpen értelmezi Ausztria és másképpen Magyarország, Ferenc József pedig ilyen esetekben többször Ausztriának adott igazat. A legfontosabb hatalmi szálak a király kezében összpontosultak és Ferenc József élt az általa biztosított felhatalmazásokkal, amelyek elfogadása nélkül viszont nem jöhetett létre a kiegyezés. Tisza látta a kiegyezés hátrányait, de reálpolitikusként viselkedett. Mint ellenzéki vezér olyan javaslatokat terjesztett a képviselőház elé, amelyekről eleve tudta, hogy a Deák-párti többség nem tudja elfogadni őket, ő viszont mind népszerűbbé vált az országban. A parlamenti vita hevében időről-időre felébredt benne a radikális nézeteket valló politikus és többek között ezt mondta. „Amelyik állam a legfontosabb államügyeit teszi szövetség tárgyává, mint a külügy, a hadügy és a pénzügy, annak függetlensége nem állami függetlenség többé, hanem csak autonómia”. Ilyen álláspontja és múltja miatt Ferenc József sokáig ellenszenvvel volt Tisza Kálmán iránt. A következő 1869-es választásokon a Deák Párt 246 mandátumot, Tisza Balközép Pártja 105 mandátumot szerzett, a szélsőbal, vagyis új nevén a 48-as párt 41 képviselői helyet nyert és 17 nemzetiségi képviselő jutott be a parlamentbe. Az akkori magyar választási rendszer nagy hiányosságait mutatja a mindössze 17 kisebbségi képviselő bejutása, holott az akkori Magyarország összlakosságának majdnem a felét a nem magyar nemzetiségűek képezték (románok, szászok, horvátok, szerbek, szlovákok, ruténok és mások).

A választások nyílt szavazással zajlottak, a megvesztegetési módszerektől sem idegenkedett a jobb oldali Deák Párt, de a Balközép Párt kortesei is igyekeztek elősegíteni saját jelöltjeik győzelmét. A pártvezér Tisza különben elítélte és erélyesen fellépett a korteskedés és mindenfajta ígérgetés ellen, amelynek nem volt reális alapja. Tehát a Balközép Párt erősödött, de hatalomra nem jutott.

E választások után Ferenc József újból Andrásyt bízta meg a kormányalapítással, majd 1871-ben kinevezte a Monarchia külügyminiszterének, az új magyar miniszterelnök pedig gróf Lónyay Menyhért lett (1871–1872). Lónyay Menyhért rövid miniszterelnöki pályafutására legjellemzőbb, hogy 1872. február elején olyan új választási törvényjavaslatot nyújtott be a parlamentbe, amellyel még szűkíteni akarta a választásra jogosultak számát, hogy az 1872-es választásokon biztosítsa a Deák Párt győzelmét. A törvényjavaslat elfogadását Tisza és pártja sikeresen obstruálta, az állandó, vég nélküli felszólalásokkal. Több mint egy hónapig a törvényjavaslat elnevezéséről vitáztak, végül Lónyay elállt a törvényjavaslattól. Lónyay a választási kampányban minden eszközt bevetett, nem sajnálta a pénzt, híveit jól fizetett állásokba juttatta, bírói kinevezést majdnem csak párttársai kaptak. Az akkori vélemények szerint ezeken a választásokon vert nagymértékben gyökeret a választási korrupció. Mindezek után a kormánypárt 25 mandátummal többet nyert, mint a Balközép Párt. Tisza Kálmán belátta, hogy a Balközép Párt választásokon még jó ideig nem fog győzni. A párt tagjainak egy része belefáradt a hiábavaló választási és parlamenti küzdelmekbe. A kiegyezési rendszer gyakorlati megvalósítása egy merev és megváltoztathatatlan társadalmi politikai struktúrát hozott létre, amelyhez Ferenc József makacsul ragaszkodott, nem csak abban az időben, hanem egészen haláláig.

Minden politikus mindenkori célja, így Tisza Kálmáné is az volt, hogy hatalomra kerüljön. Ezt csak úgy tudta elérni, ha alkalmazkodik a kiegyezés rendszerének bonyolult működéséhez. Ilyen értelemben a „bihari pontok” helyett a Balközép Párt „júniusi programjára” helyezte a hangsúlyt, enyhébb megfogalmazásokkal és készen arra, hogy ha kell, a „haza érdekében” változtasson álláspontjain.

A kiütkeresésben vetődött fel újból a fúzió gondolata a Deák Párttal, amelyben Tisza tekintélye nőtt és Apponyi Albert szerint „egyre gyarapodott titkos bámulóinak száma”. Egyes esetekben, mint pl. Lónyay megbuktatása, vallási és nemzetiség ügyek tekintetében a két nagy párt már sikeresen együttműködött. Lónyay után 1872 decemberében

Ferenc József Szlávy Józsefet kinevezte kormányfőnek, aki az ország nehéz pénzügyi helyzete és a keleti vasút ügye miatt 1874 februárjában már lemondásra kényszerült. Az új miniszterelnök kinevezéséről Ferenc József Magyarország legkiemelkedőbb embereivel tárgyalt, többek között Deákkal, Andrássyval, Ghyczyvel, Szlávyval és Tisza Kálmánnal. Ferenc József Tisza Kálmánnal úgy tárgyalt, mint lehetséges miniszterelnökkel, de nem tudtak közös nevezőre jutni. Tisza nem tudta, nem akarta külön nyilatkozatban közzétenni, hogy amíg kormányon, vagy a kormányban lesz, nem fog a kiegyezés ellen lenni, nem fog törekedni a közös ügyeket érintő törvények megváltoztatására. A koalíciós kormány létrejötte így meghíusult és a király, Deák Ferenc javaslatára Bittó Istvánt nevezte ki miniszterelnöknek, akit azonban az ország gazdasági és pénzügyi válsága egy év után elsöpört.

A Bittó kormány egy éve alatt Tisza Kálmán érezte, hogy az idő neki dolgozik, hogy a Deák Párt mély válságban van. Magának Deák Ferencnek is terhére volt saját pártja, a körülötte lévő konzervatív nagybirtokosok, a pártvezetők egy részének korrumpáltsága. Az idős Deák Ferenc látta, hogy pártja különböző csoportjait csak a hatalmi érdekek és pozíciók megtartása tartja össze. Erre utalt legközelebbi munkatársai előtt elhangzott kijelentése: „Ördög a ti vezérek, nem én”.

Tisza nem adhatta föl a Balközép Párt júniusi programjának alapelveit, de pártja képviselőinek és tagjainak többségét sikeresen meggyőzte, hogy azok megvalósítását későbbre lehet halasztani, mert a haza sorsa és gazdasági talpra állítása mindennél előrevalóbb.

A Deák Párt, a Balközép és a Közép Párti képviselők többsége Tisza Kálmánban látta a nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetből való kilábalás letéteményesét. Határozott, ügyes, jó képességű államférfit láttak benne, aki képes eredményesen kormányozni az országot. Így 1875. március 1-jén Szabadelvű Párt néven fuzionált a Deák Párt, a Balközép és a Közép Párt. Deák Ferenc lett az újonnan alakult párt első tagja, igazi vezetője pedig Tisza Kálmán. A később ellenzékbe vonuló híve Pulszky Ferenc így értékelte a fúziót: „A magyar nemzet meghasonlása megszűnt, az egyetértés helyreállt”. Ferenc Józsefnek még mindig fenntartásai voltak Tiszával szemben és Wenckheim Béla bárót bizta meg kormányalakítással. Tisza 1875. március 2-án belügyminiszter lett, olyan tekintéllyel és befolyással, hogy a nagy tekintélyű Ghyczy Kálmán az egész Wenckheim kormányt Tisza minisztériumának tartotta. A Szabadelvű Párt létrejöttével megszűnt a bizonytalan kormányzás és belpolitikai helyzet. Félévi kormányzás után az 1875. július 1-e és augusztus 18-a

között megtartott képviseléválasztásokon a Szabadelvű Párt elsőprő győzelmet aratott. A 413 képviselő helyből a Szabadelvű Párt 332 helyet, a 148-as Függetlenségi Párt 36, a Sennyey Párt 21 és a Nemzetiségi Pártok 24 mandátumot szereztek. Erkölcsi-politikai szempontból ezek voltak a legtisztább választások. A levegőben lógott, mindenki érezte, hogy csak Tisza Kálmán lehet a miniszterelnök. A királynak Tisza ellenzéki múltja miatt továbbra is fenntartásai voltak vele szemben, de már tapasztalta, hogy alkalmas az ügyek megoldására, munkatársai tisztelik és hallgatnak rá. A király 1875. október 2-án kelt kéziratával „Kedves Tisza” megszólítással kinevezte Magyarország miniszterelnökének. A mögötte lévő háromnegyedes parlamenti többséggel Tisza Kálmán megalkothatta a stabil kormányt, a nemzeti összefogás és nemzeti egyetértés kormányát. Nem ismerős mondatok ezek?

A nagy politikai tapasztalattal rendelkező, a politikusból államférfivá ért, ereje teljében lévő Tisza Kálmán iránt az országban nagyok voltak az elvárások, hogy azoknak mennyire tett eleget, milyen hibákat vétett és hol a helye a magyar történelemben még mindig vita tárgya. Egy biztos: Az a miniszterelnök és államférfi aki 15 éven keresztül képes hatalmon maradni és állandó gyarapodás útján vezetni egy országot, kétségkívül kimagasló egyéniség lehet.

Tisza Kálmán érdemei és hibái

Tisza gyakorlatias ember volt, úgy értékelte, hogy most nem forradalmi időkre, hanem békés építőmunkára van szüksége az országnak, amikor „homokszemre homokszemet, téglára téglát hordva lehet és kell az állam épületét felépíteni”. Erejét az ország gazdaságának fejlesztésére, az országépítésre összpontosította, amely téren a magyar kormányt nagyobb játéktere volt, mint a társadalmi reformok, a külügy, a hadügy és a közös pénzügyi politika meghatározása terén. Napról napra küzdeni kellett Magyarország önállóbb döntési jogaiért, fárasztó tárgyalások folytak Ausztriával a közös ügyekről, de állandóan szem előtt kellett tartani Ferenc József uralkodói jogait és felhatalmazásait, amelyekhez éppen a 67-es kiegyezés alapján, kitartóan, csökönyösen ragaszkodott.

Írásom terjedelmének visszafogása céljából csak az 1875 és 1890 közötti Tisza korszak figyelemreméltó eredményeit, jelentősebb hibáit és lemondásának okait sorolom fel, nem tartva magam az események időrendi felsorolásához.

– Tisza Kálmán legnagyobb érdeme, hogy kivette Magyaror-

szágot a mély gazdasági válságból, amelyben az 1870-es évek elejétől vergődött az ország.

– A magyar parlament több mint 600 törvényt hozott a 15 év alatt, amelyek legnagyobb számban a gazdasági élet fejlesztését szolgálták. Ezek meghozatala sem volt egyszerű, mert a törvényeket a kormány, vagy az illetékes miniszter „Ő Felsége legmagasabb engedélyének ki-
eszközlése után” terjeszthette az Országgyűlés elé. A kapitalista fejlődést mutatja a nagy bankházak létrejötte. Az 1881-ben meghozott törvény 13 évi adó és illetékmentességet biztosított az új üzemeknek és minden az országban addig elő nem állított iparcikknek gyártójának. Gyorsan fejlődött a szénbányászat, a nyersvastermelés, különösen az acélgyártás és gépipar (Weiss Manfred csepeli gyára, a Ganz gyár). Az ipari termelésben a túlsúly továbbra is az élelmiszeriparé maradt.

– Magyarország erőteljesen megindult az agráripari országgá fejlődés útján.

– A Tisza kormány az eladósodott ország államkölcsoit és a rövid lejáratú hiteleket hosszú lejáratúvá változtatta.

– Gazdasági megfontolásból felmondta az Ausztriával 1867-ben a kiegyezés részeként kötött vám és kereskedelmi szerződést, amelyet 10 évre kötöttek, azzal a szándékkal, hogy előnyösebb feltételekkel kössenek újat. Csak felemás eredmény született. Jobb egyezés született a cukor, a szesz és a petróleum adójáról, ugyanakkor a Tisza kormány az elkövetkező 10 évben az önálló magyar nemzeti bank megalapítására fennálló jogát nem fogja alkalmazni. Csak közös Osztrák-Magyar bank jött létre 1877-ben. Az ellenzék, bármennyire gyenge volt, durva támadást intézett Tisza ellen, a miniszterelnöki palota előtt pedig nagyobb tömeg tüntetett a gazdasági kiegyezés ellen. Tény, hogy Bécs kitartó ellenkezése Tiszát végül is fáradtságos visszavonulásra készítette.

– Tisza feladta a „bihari pontokat” – állították bírálói. Csak egyet felejtettek el, hogy az ellenzéki programot Tisza feladta, de haláláig hű maradt azokhoz az elvekhez, amiket akkor megfogalmazott. A hatalomért való küzdelem során a politikusnak jogában van változtatni programját és álláspontjait, alkalmazkodni az adott helyzethez. Miért lett volna ez alól Tisza Kálmán kivétel? Manapság hány politikai párt változtatja arcukat a hatalom megszerzése érdekében?

– A gazdasági fellendülés nyomán Budapest gyors fejlődésnek indult, félmillió lakosú nagyváros lett. Megindult a Dunától-Dunáig terjedő Nagykörút építése, a Városligetig nyúló Sugárút (ma Andrassy út), felépült az Operaház (Ybl Miklós), megindult a lóvasút, majd a nagy-

körúti villamosforgalom, a telefonhálózat kiépítése Budapesten, majd egészen Bécsig, nagyban épültek a fővárosi közművek, jelentősek a folyók szabályozását végzett munkálatok.

– A Tisza korszakban mintegy 6000 km hosszúságban épültek új vasútvonalak.

– Átszervezte az állami, a megyei és községi közigazgatást az átláthatóság, a költségtakarékosság, a hatékonyság és az ellenőrizhetőség céljából. Az államapparátus csökkentését, a hivatalok összevonását kívánta. Ezeket az intézkedéseket bírálta az ellenzék, de a megyék sem lelkesedtek értük. Ha jobban megnézzük ezen intézkedéseket, számunkra teljesen ismerős elemeket tartalmaznak, de ugyan melyik kormánynak sikerült őket véghezvinni?

– Bosznia és Hercegovinában fegyveres lázadásra került sor a törökök ellen, Szerbia is hadba lépett, majd 1877 tavaszán a balkáni hegemónia megszerzése érdekében a cári Oroszország háborút kezdett Törökország ellen. Az orosz győzelem után a Balkánon új helyzet állt elő. Szerbia függetlensége aggodalommal töltötte el Magyarországot, a hozzá tartozó Horvátországra és a magyar állam szerb nemzetiségére gyakorolt hatása miatt. Andrassy Gyula közös külügyminiszter kezdeményezésére az 1878 nyarán tartott berlini kongresszuson az európai nagyhatalmak a balkáni orosz befolyás megakadályozása céljából felhatalmazták Ausztria-Magyarországot Bosznia és Hercegovina megszállására, amely jelentős véráldozat árán megvalósult. Tisza Kálmán alapján véve nem értett egyet Bosznia okkupációjával, mert növelte a délszláv lakosság számát és jelentős gazdasági terhet rótt az országra, ami gazdaságpolitikájának eredményességét veszélyeztette. Andrassyval nem egyezett Bosznia megszállását illetően, ezt nyilvánosan nem közölte ugyan, de levélváltásuk ezt bizonyítja. Tisza, hogy az okkupáció miatti parlamenti vitát elkerülje, kérte a királyt, hogy az eredeti időpontnál előbb rekessze be az országgyűlést, amit Ferenc József még a berlini kongresszus ideje alatt megtett. Nem volt ez erkölcsös lépés, de taktikai szempontból jó megoldásnak bizonyult. Sajnos az erkölcs és a politika sokszor nem járnak együtt. Az 1878-as augusztusi választásokat, kisebb arányban ugyan, de újból a Szabadelvű Párt nyerte meg. Tiszát nem választotta meg választókerülete Debrecenben. Ezért Sepsiszentgyörgyön választották meg. Bosznia foltot ejtett Tisza tekintélyén, de végül azzal vigasztalta magát, hogy a mind jobban erősödő pánszlávizmust talán éppen ott lehetséges megfékezni. A későbbi évek megmutatták, hogy ez a számítása nem jött be. Az viszont biztos, hogy amennyiben Tisza nyíltan szem-

beszáll Ferenc József és Andrássy Gyula okkupációs politikájával az uralkodó menesztí miniszterelnöki tisztségéből. Ebből nem Tiszának, hanem az országnak lett volna a legnagyobb baja, mert más kormányképes párt nem létezett Magyarországon és kevés olyan személy volt, aki Tiszához hasonló ügyességgel, tudással, több esetben ravasz taktikával végezné a kormányelnöki teendőket.

– Bosznia okkupációja után túlnyomórészt békés évek következtek. A gazdasági fejlődés lehetővé tette, hogy állandó Országház építéséről gondolkozzon a kormány. 1880-ban országházépítési bizottság alakult Tisza Kálmánnal az élén. Több javaslat közül az a döntés született, hogy az országház a Tömő téren, a mai Kossuth téren épüljön fel.

– Tisza Kálmán szükségesnek tartotta az Országgyűlés összetételének megváltoztatását. Az Országgyűlés a képviselőházból és a főrendiházból állt, amely 834-es taglétszámával és érdektelenségével nem vett részt a törvényhozási munkában. Tagjai a magyar arisztokraták voltak: hercegek, grófok, bárók, az uralkodóház tagjai, az egyházi méltóságok, nagykereskedők és egyetemi tanárok. Tisza csak felemás eredményt ért el, eredeti javaslatát nem fogadta el Ferenc József és a magyar főurak sem. Számukat ugyan jelentősen sikerült lecsökkenteni, de a magyar arisztokrácia befolyása megmaradt. Nem akarták észrevenni az idők változását. Tisza Kálmán habár jómaga is az arisztokráciához tartozott, ezért nem lehetett hibás. Sikerült viszont olyan törvényt elfogadtatnia, hogy a parlamenti választások, amelyek igen sok pénzbe kerültek, 1887-től ne 3, hanem 5 évenként legyenek.

– A Tisza kormány idején Szegedet 1879 márciusában elöntötte az árvíz, amely a várost nagyrészt romba döntötte. Ferenc József támogatása, a bel- és külföldi segítség mellett a döntő szerep a magyar kormánynak és Tisza Kálmánnak jutott. Szeged újjáépítésének vezetésére külön 9 tagú kormánybiztosság alakult, a miniszterelnök testvérével, Tisza Lajossal, mint királyi biztossal az élén, aki a kormány állandó odafigyelése és felügyelete alatt rendkívül sikeresen biztosította Szeged újjászületését, amely hivatalosan 1883 október 14-én fejeződött be. Érdeimei elismeréseként Szeged városa szobrot emelt Tisza Lajosnak, körutat és utcát nevezett el róla. Megérdemelten. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, vajon Tisza Kálmán miért nem érdemelte, érdemli meg, hogy Szeged város bár egy utcácskája az ő nevét viselje? Hihetetlen. Mit tett Tisza Kálmán a szegedi árvíz idején, vagy utána, hogy nem került azon érdemes polgárok közé, akiről Szeged körutakat, sugárutakat, utcákat, köztereket nevez el?

– Tisza Kálmánt az őt támogató két-három napilapon kívül, a kedvező alkalmakat kihasználva, a sajtó kíméletlenül támadta, sokszor demagóg módon, a tények ismerete nélkül. Röpiratokat, pamflet-szerű írásokat jelentettek meg róla. Bírálói szerint a nemzet érdekeit áldozza fel Bécsben, barátai szerint Bécs éppen őt tartotta a legmagyarabbnak és legveszélyesebbnek. A sajtó izgatásai néhányszor utcai tüntetéseket eredményeztek, amelyeket a Tisza kormány rendőri és katonai segítséggel feloszlattott. A Tisza kormány, az uralkodócsalád bírálata, vagy más, szerinte elfogadhatatlan, valótlan állítások terjesztése miatt többször betiltotta hazai vagy külföldi lapok terjesztését. Talán ebben a kérdésben lehet megalapozottabban, igazoltan bírálni Tiszát.

– Tisza Kálmán bírálói szemére vetik, hogy pártjának tagjaitól, vezetőitől, képviselőitől fegyelmet és engedelmességet követelt, de kisebb-nagyobb, a hatalommal való visszaélésüket elnézte, sok esetben nem is tudott a főispánok vagy közhivatalnokok üzelmeiről. Ne feledjük, hogy Magyarország abban az időben nagy ország volt, 16–17 millió lakossal, a miniszterelnök nem tudhatta, nem értesülhetett mindenről, ami a megyékben történt. Egyik államtitkárának visszaéléseit viszont megalakulás nélkül feltárta és leváltotta. Azzal viszont ellenfelei sem vádolták, hogy miniszterelnöki tisztségét vagyonszerzésre használta föl, sőt a közügyek végzése miatt elhanyagolta a saját birtokaival való gazdálkodást is. A körülötte lévő legközelebbi munkatársait, minisztereit, bírálói mamelukoknak, afféle talpnyalóknak nevezték, akiket úgy válogatott össze, hogy közöttük ő legyen a legokosabb, a legtehetségesebb. Ilyen alapon feltehető a kérdés: Ugyan melyik miniszterelnököt vagy elnököt, pártelnököt nem rajonganak körül „mamelukjai”, ma talán kevesebben vannak, mint régen? Vajon a Tisza kormány olyan tagjait, vagy híveit, mint gróf Szapáry Gyula, Szilágyi Dezső, Baross Gábor, Wekerle Sándor, Wenckheim Béla, Széll Kálmán, Podmaniczky Frigyes, gróf Csáky Albin, Jókai Mór vagy Mikszáth Kálmán „mamelukoknak” lehetett nevezni? Ha szükség volt szembeszegültek vele, Jókai és Mikszáth pedig jónéhányszor nagyon is bíráló hangnemben írtak Tisza egyes politikai húzásairól.

– A polgári házasságot és anyakönyvvezetést az egyházak ellenvetései ellenére, a Tisza kormány vezette be Magyarországon.

Tisza Kálmán és nemzetiségi politikája

Tisza Kálmánt, legtöbbször megalapozatlanul, a nemzetiségek olyan szintű elnyomásával vádolják, amely nem felel meg a valóságnak. Még ellenzéki vezető korában hitet tett az mellett, hogy a magyarországi nemzetiségeknek és hitfelekezeteknek biztosítani kell a teljes jogegyenlőséget. Ha nem így van a törvényekben, azokat meg kell változtatni, mert senkit sem lehet mássága miatt a politikai jogok gyakorlásából kizárni. A soknemzetiségű Magyarország hivatalos elve, amelyet éppen Deák Ferenc fogalmazott meg és a Tisza kormány következetesen alkalmazott, viszont az volt, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet van és ez a magyar. A kisebbségek, illetve nemzetiségek nyelvhasználati és kulturális jogait, az akkori viszonyokhoz képes, korszerű nemzetiségi törvénnyel rendezték még 1868-ban, amely Európában ritkaságszámba ment. Ugyanakkor a választási törvényeket úgy alkotta meg az Országgyűlés, hogy a nemzetiségek képviselői jóval kisebb számban, majdhogynem mutatóba kerültek be a magyar parlamentbe (több mint 400 képviselő közül 20–25).

A nemzetiségek azonban kollektív nemzetiségi jogokat követeltek, politikai autonómiát igényeltek, amelyeket különösen serkentett a pánszláv mozgalom, amelynek fő mozgatója, a „nagy testvér”, a cári Oroszország volt. Az emigrációban élő Kossuth a 48-as tanulságokat levonva, már az 1850-ös években kereste a nemzetiségi kérdés megoldásának kulcsát. Megalkotta a Dunai Szövetség, a dunai Konföderáció illuzórikus tervét, amelyben a magyarok, románok, szerbek és horvátok közös államáról lamentált. Az autonómiára való nemzetiségi törekvésekben a magyar uralkodó osztály, amelynek érdekeit a Tisza kormány testesítette meg, elszakadási szándékot vélt felfedezni, amely a pánszlávizmus céljait olvasva, nem volt messze a valóságtól. A nemzetiségi kérdések egy részét rendőrségi ügyként kezelték. Tisza Kálmán betiltotta a Matica Slovenskát, majd később engedélyezte a szlovák közművelődési egyesület „hazafias és üdvös” működését. Állandó problémák jelentkeztek Horvátország helyzetével kapcsolatban, amely a Magyar Királyság autonómiával rendelkező része volt. Már abban az időben több olyan román nyelvű újságot vagy kiadványt terjesztettek, főleg Erdélyben, amelyek Nagy Románia létrehozását propagálták. Tisza Kálmán ugyan mi mást tehetett, minthogy betiltotta az ilyen írományok terjesztését. Akkor és most is, minden kormányfő számára, országa területi integritása szent és sérthetetlen.

Mindenesetre leszögezhető, hogy Tisza Kálmán és kormánya nem találta fel magát a rendkívül összetett nemzetiségi problémakör megoldásában, de lehetett-e elvárni, hogy az akkori politikai gondolkodást és önmagukat túlnövő megoldást találjanak olyan kérdésre, amelyre Trianon sem talált gyogyírt?

Tisza Kálmán és a Délvidék

Az önkormányzattal rendelkező Szerb Vajdaság és Temesi bán-ság felszámolása után, a szerbek harca az autonómiáért és álláspontjaik megfogalmazása az időről-időre megtartott nemzeti kongresszusokon folyt. A szerbek egyik legkiemelkedőbb vezetője, az újvidéki polgármester Svetozar Miletić kezdetben az önálló szerb közigazgatásért küzdött a magyar állam keretei között, de később mind radikálisabb nézeteket képviselt. A keleti válság idején a szerb-török háború kitörése után sok délvidéki szerb szökött át a határon, hogy harcoljanak a törökök ellen. A királyi főügyész emiatt Svetozar Miletić, akkoriban országgyűlési képviselő az emberek büntetendő cselekmények elkövetésére való buzdítása és felségsértés miatt, vádat emelt ellene. Habár Miletićnek képviselői mentelmi joga volt, a pár hónapos nyári parlamenti szünet miatt, de azért is mert a magyarországi parlamenti gyakorlatban nem voltak megállapítva a mentelmi jog korlátai, Tisza azon a véleményen volt, hogy a mentelmi jog „nem válhat a bűn palástjává” és ezt az álláspontját a kormány elfogadta. Miletić öt év börtönbüntetést kapott. A parlament utólag jóváhagyta a mentelmi jog felfüggesztését, de a 48-as Függetlenségi Párt és a nemzetiségi képviselők ezt a törvények arcul csapásának nevezték. A magyar-szerb nézeteltéréseket fokozta a Tisza kormány azon döntése, hogy a nemzetiségi iskolákban olyan néptanítókat alkalmazhatnak, akik Magyarországon fejezték be a tanítóképzőt, nem pedig külföldön. A szerb lakosság méltatlankodását fokozta az a kormányintézkedés is, amely bevezette a magyar nyelv kötelező oktatását a szerb egyházi iskolákban. Mi, délvidéki magyarok ma nemcsak törvényes kötelezettségünknek tartjuk a szerb nyelv tanulását, hanem az életben való sikere-sebb boldogulás előfeltételeként. Akkor meg mi volt a baj?

A Délvidék Tisza Kálmán kormányzásának 15 évében az ország egyik gyorsan fejlődő régiója. Budapest után Újvidék az ország egyik leggyorsabban fejlődő városa. Abban az időszakban épült meg a Budapest–Szabadka, majd a Szabadka–Újvidék–Zimony vasútvonal, amely a dunai hajózással együtt igencsak fellendítette a kereskedelmet, gyárak

épültek, könnyebben lehetett utazni, egyetemre járni. A szerb határőrvidék polgárosítása után a magyar lakosok mind nagyobb számban telepedtek le Temesvár, Óbecse, Újvidék körül és a Csajkás-vidéken. Ezt a folyamatot Tisza Kálmán kormánya új magyar települések létrehozásával (Szilágyi, Muzsla, Tizsakálmánfalva) kívánta serkenteni, hogy növelje a magyar lakosság számát a Délvidéken. Ezt a betelepítési politikát egyes történészek elítélik és természetesen a szerb lakosság ellenezte. Ha visszanezünk a távoli, vagy a közelmúlta, látjuk, hogy minden jugoszláv, vagy szerb kormány ugyanezt csinálta, csak jóval nagyobb sikerrel, mint Tisza Kálmán.

Tisza Kálmán lemondása

Tisza Kálmán kormánya 1889-ben politikailag nagyon kényes helyzetbe került. Az új véderőtörvény tervezetének rendelkezései, hogy az újonclétszám megállapítási jogát jórészt kivonják a magyar törvényhozás hatásköréből, a tartalékos tiszteknek pedig kötelező a német nyelv ismerete nagy vihart kavart a parlamentben, de utcai tüntetésekre is sor került. Tiszának csak részleges módosításokat sikerült elérnie a törvénytervezetben a közös hadügyminiszternél és Ferenc Józsefnél, amelyet a közvélemény és a sajtó tiltakozása ellenére elfogadtatott a parlamenttel. Tisza két tűz közé került, az országban és Bécsben egyaránt, teljesen ellentétes okokból, tekintélyén csorba esett. Tisza Kálmán belefáradva az állandó csatározásokba, főleg Ausztriával, a közös ügyek kapcsán, érezte, hogy elvesztette Ferenc József bizalmát és távoznia kell a miniszterelnöki tisztségről.

A kedvező alkalom már 1890 elején elérkezett. Egy 1879-ben hozott törvény alapján, minden külföldön élő magyar, így Kossuth Lajos is, elveszti magyar állampolgárságát, ha tíz éven belül nem kéri annak megújítását. Mindenki tudta, hogy Kossuth ezt nem fogja megtenni. Tisza olyan törvénymódosítást ajánlott, hogy ha valaki valamely város díszpolgára, mint Kossuth, az megőrzi állampolgárságát. Tisza Kálmán, a nagy taktikus, tudta, hogy Kossuth Lajos nagy ellenfele, Ferenc József el fogja utasítani módosító javaslatát. Ferenc József elutasító döntése után Tisza Kálmán 1890. március 9-én beadta lemondását. A sors iróniája, hogy Tisza Kálmán, aki Ferenc József legfőbb támasza volt, 15 éven keresztül, Ferenc József legnagyobb ellenfele védelmezőjeként mondott le. Jól megválasztotta távozásának okát és idejét, fehér lovon távozott a miniszterelnöki bársonyszékből Sokan érdemeit emelik ki, mások csak

bukott miniszterelnöknek akarják beírni nevét a magyar történelembe. Mint minden politikusnak, akinek megszűnik hatalma és befolyása, Tisza Kálmán körül eltűntek a talpnyaló „mamelukok”. De hát ez a politikusok sorsa, akkoriban és mostanság is.

Tisza Kálmán és Tiszakálmánfalva

Említettem már, hogy Tisza Kálmán igyekezett megváltoztatni a Délvidék nemzetiségi összetételét, külön Dél-Bácskában azon belül pedig a Csajkás vidéken, nagy többségben lévő szerb lakosság számát kívánta csökkenteni. A határőrvidék „polgárosítása” után a gazdasági fejlődés gyorsította a magyar lakosság számának növekedését Újvidéken, Zsablyán, Csurogon, Titelen, de ezen felül az Állami Kincstár a földművelési minisztériummal és Bács-Bodrogh vármegye illetékeseivel együttműködve egy új magyar nagyközség létrehozásáról döntött a Káty és Kabol közötti kincstári tulajdonban lévő erdős, bozótos földterületen. A mintegy 50 településről, de legtöbben Temerinből érkező majd 200 szegény magyar család igyekezett megvetni lábát és megteremteni új otthonát. Ez 1884–1885 folyamán részben sikerült, részben nem. Az agrárszakadt telepesek egy része nem viszonyult jó gazdához illően a megszerzett javakhoz, hanem azok egy részét jórészt bulkeszi németeknek adták el. Az új Kovil-Grahovai telep, Novo Selo, vagy németek által Waldneudorfnek nevezett új falu vezetősége látta, hogy a magyar telepesek nem bírják még a kedvező feltételekkel kapott állami kölcsönt sem visszafizetni. Ezért küldöttségük Bende Imre újvidéki apátplébános, Tisza Szabadelvű Pártja országgyűlési képviselője vezetésével Budapestre utazott, ahol Tisza Kálmán miniszterelnök és Szapáry Gyula pénzügyminiszter fogadta őket. Tisza Kálmán és Szapáry Gyula 20 évvel meghosszabbította a telepesek által felvett állami kölcsön visszafizetésének határidejét és ezzel biztosították az új magyar többségű település megmaradását.

Az Országos Levéltárban nincs fellelhető adat arról és a korabeli sajtó sem adott hírt róla, hogy az új telep küldöttsége Tisza Kálmán beleegezését kérte nevének használatára az új falu elnevezésére. Mindenesetre a küldöttség eredményes látogatása után a telepesek és vezetőik úgy döntöttek, hogy a falu neve Tisza Kálmán-falva legyen. Amikor néhány év múlva a falu helyzete rendeződött a falu képviselő-testülete Tisza Kálmánt a falu díszpolgárának nyilvánította. Mivel ezt a döntést Trianon után nem érvénytelenítette egy faluvezetés sem (mert nem volt

róla tudomása), így a mai tiszakálmánfalvi (Budiszava) lakosoknak illik tudniuk, hogy Tisza Kálmán, a XIX. század második felének egyik legkiemelkedőbb magyar államférfia továbbra is falujuk díszpolgára.

Amikor Tisza Kálmán 1902. március 23-án Budapesten elhunyt, Tiszakálmánfalva küldöttsége részt vett a gyász istentiszteleten.

Tisza Kálmán és az utókor

Tisza Kálmán érdemeit sokan méltatták a magyar közélet nagyjai közül: Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Blaha Lujza, bírálói között vannak Apponyi Albert, Irányi Dániel vagy Kókai Aranyos újságíró.

Elhunytá után, a róla nekrológot írók közül, éppen azért mert nem volt politikus, talán Löw Immanuel szegedi főrabbi emlékbeszéde méltatja legmegfelelőbb módon államférfiúi érdemeit.

„Az új Magyarország alkotmányát Deák bölcsessége fundálta, de a följeje emelkedő, rajta épülő nagy alkotást, a hazának hatalmi állását, jólétének szilárdulását, állami háztartásának egyensúlyát, nemzeti művelődését, szabadelvű intézményeinek s szabadelvű szellemének hódítását Tisza Kálmán belátásától, fontoló, higgadt eszétől, éleslátású értelmétől, elválasztanunk nem lehet. Neki már az ő nemzedéke igazságot nem szolgáltat, máshova kell a babér, minden babér... Hamar felejt az emberi szív, de semmit oly hamar nem felejt, mint a vett jótéteményt.”

Az elkövetkező nemzedékek és rendszerek mellőzték Tisza Kálmánt és a Tisza-korszakot, amellyel egyben mellőzték a magyar történelem olyan alkotó korszakát, amelyben a nemzeti összefogás és a nemzeti érdekek védelme erősítette az ország gyarapodását, ezzel egyidejűleg pedig a magyar népesség növekedését.

A Horthy korszak és az orosz szuronyok jelenlétében működő kommunista rendszer más-más okokból, de mindkettő mellőzte a magyar történelem e kimagasló egyéniségét. Tisza Kálmán tetteit az adott történelmi helyzetben, ha ez egyáltalán lehetséges, szükséges lenne bizonyos mértékben mai szemszögből értékelni. A mai Magyarország nemzeti összefogás kormánya hasonló módon jött létre mint Tisza Kálmán Szabadelvű Pártjának háromnegyedes többségű kormánya. Mindkét kormány, az időtávolság ellenére, a nemzet összekovácsolódását jelölte meg egyik fő céljának. Hogy ez csak véletlen vagy valamit jelez a múlt és a jelen összefüggéséről, azt csak az idő mutatja meg.

Felhasznált irodalom:

1. Gratz Gusztáv: Modern magyar államférfiak, Budapest, 1902.
2. Bihar vármegye monográfiája, szerkesztette Borovszky Samu, Tisza Kálmán előszavával, Budapest, 1901.
3. Löw Immanuel: Tisza Kálmán, Szeged, 1902.
4. Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere, Budapest, 2003, Napvilág Kiadó.
5. Galambos László: Tizsakálmánfalva (Budiszava) története, Magyar Szó, Újvidék, 2004. február 26. – március 26. között.
6. Magyarország története, Budapest, 1971, Gondolat Könyvkiadó.
7. Új magyar lexikon, Budapest, 1967.
8. Magyar nagylexikon, Budapest, 2003, Magyar Nagylexikon Kiadó.
9. Magyarország története képekben, Budapest, 1971, Gondolat Könyvkiadó.
10. Dr. Ferenczy József: Kortársaink, kiadta Stampfel Károly, Pozsony–Budapest, 1885.
11. A Hon újság 1870–75, Somogyi Könyvtár, Szeged